נאמנות אשה בבדיקת חמץ ועדות אשה בכלל – שיעור כללי

פתיחה

אגב השאלה שנשאל רב נחמן בר יצחק (ד א)אם בית שהושכר בי"ד חזקתו בדוק, עולה שאלת נאמנותם של פסולי עדות על בדיקת חמץ. אנחנו נתמקד בשאלת נאמנות נשים על בדיקת חמץ נרחיב את היריעה ונעסוק בשאלת נאמנותה של אשה להעיד בעדויות שונות הצריכות שני עדים ובנאמנות עד אחד באופן כללי. לפיכך השיעור יעסוק במעמד עדותו של ע"א בכלל, ובשאלה מדוע ע"א נאמן באסורים בפרט, ובנאמנותה של אשה להעיד הן באיסורים והן בעדויות הבאות בפני בי"ד כגון: דיני ממונות, נפשות, עריות וכיו"ב.

לסוגיית נאמנותה של אשה כע"א ובאיסורים שימו לב למקורות העיקריים, ולאופן בו המקורות משפיעים על הגדרת נאמנותה.

כדי להבין בשלמות את ההלכה הקובעת ש"עד אחד נאמן באיסורין" נברר את מקור הדין והגדרתו, ונתייחס למושגים הנדונים סביבו בתלמוד ובראשונים: 'איתחזיק איסורא', ו'בידו'.

מקורות

1. הסוגיה

- ד א: "בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק...לאו משום שחזקתו בדוק", ובדילוג קל למסקנת הסוגיה: "לא לעולם אימא לך חזקתו בדוק...הימנוהו רבנן דרבנן". (מוטב לראות במהירות את כל הסוגיה - בלי להסתבך...). רש"י במיוחד "בדרבנן". תוס' "הימנוהו".
- ירושלמי פסחים פרק א הל' א: "הכל נאמנים...כל שהוא כל שהוא". מפרשי הירושלמי, גירסאות הירושלמי, אם אפשר גם בעלי תמר.
- בעל המאור והראב"ד עליו (על הרי"ף דף א עמ' ב בצד העמוד), ותשובת בעל המאור שלהלן, והרא"ש על אתר ובהגהת אשר"י שם, ריטב"א ומאירי על אתר (להלן), פסיקת הרמב"ם שו"ע ונו"כ.

2. נאמנות אשה באופן כללי

- כתובות עב א המשנה "ואלו יוצאות" ובגמ' שם: "ומשמשתו נדה...ואשתכח שקרא".
- גיטין ב ב: "ולרבה דאמר לפי שאין בקיאין לשמה...רוב בקיאין הן". (הרקע לדברים: רבה מסביר את דין המשנה הראשונה בגיטין שעדים אשר הגיעו ממדינת הים עם גט בידיהם חייבים להעיד: ש"בפני נכתב ובפני נחתם", והסיבה היא שאין העולם בקיאים בכתיבה "לשמה"). עיינו היטב ברש"י שם ובתוס' שם ד"ה: "עד אחד נאמן באיסורים".
- למקור דברי רש"י ותוס' עיינו יבמות פח א: "אלא סברא היא...פחות משניים". ובהמשך הגמ' שם בשורה: "האי טבל היכי דמי אי דידיה – משום דבידו לתקנו" רש"י שם ד"ה: "ואמר ברי לי דשומן הוא דמהימן", ותוס' ד"ה: "ברי לי דשומן דמהימן". רמב"ן שם (להלן)
- ספרי דברים פרשת שופטים פסקה קפח (ובפס' עליו הוא מדבר – הספרי להלן).
- רמב"ם הל' עדות ט, ב ובכ"מ שם, ובחינוך מצוה קכב (להלן).
- רמב"ם הל' חו"מ ב, י ובמ"מ שם.
- תרומת הדשן סי' שנג. שו"ע חו"מ לה, יד (להלן).

3. נאמנות ע"א בפסיקת הרמב"ם

רמב"ם הל' עדות ה: א-ג, וקדושת יום טוב על הל' ב, והל' טוען ונטען א, א והגהות מיימוניות שם, והל' סנהדרין טז, ו . עיינו בקצות ובנתיבות בסי' לח שלהלן מחלוקתם על הזמה בעדות על איסור.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פסחים פרק א הלכה א:

הכל נאמנין על ביעור חמץ אפי' נשים אפי' עבדים. ר' ירמיה בשם ר' זעירה לית כאן אפי' נשים. נשים עצמן הן נאמנות מפני שהן עצילות והן בודקות כל שהוא כל שהוא

תשובת בעל המאור רז"ה

ואע"פ שמצינו בירושלמי 'לית כאן נשים', שמתוך שהנשים עצלניות הן בודקות כל שהוא", אין אנו סומכים בזה על דברי הירושלמי.

ויש מי שמפרש: מתוך שהן עצלניות אין להן דבר אחר שיהיו טרודות בו, הן בודקות הכל ואפילו מה שאינו צריך, ואין כאן דרך לומר 'אפילו נשים' שבדיקתן יותר יפה מבדיקת אנשים.

חידושי הריטב"א מסכת פסחים דף ד עמוד ב : הימנינהו רבנן בדרבנן. יש מפרשים דמשום עבדים וקטנים (נצעה) [נקטה] דאילו בנשים אף באיסורין של תורה נאמנים דהא חזינן שהאמינ[ת]ה תורה על נידתה וגבי מעשרות, כדתנן (שבת ל"ד א') עשרתם ערבתם, וכדאמרינן בכתובות פרק המדיר (ע"ב א') גבי עוברת על דת היכי דאמי אי ידע נפרוש אי דלא ידע מנא ידע, ומעשים בכל יום אנו סומכין עליהם במליחה וניקור הבשר, וכן אמר בירושלמי (ה"א) אין כאן נשים, ויש פירוש אחר, וזה העלה עיקר הרי"ט ז"ל, ועוד הקשה הרי"ט ז"ל דגבי תחומין אמרינן (עירובין נ"ח ב') הכל נאמנים לומר עד כאן תחום שבת ואפי' עבד ואשה ופרישנא טעמא משום דתחומין דרבנן, ותירץ דהתם (מסיח) [מיירי] בהכחשה דאילו מדאורייתא עד אחד בהכחשה אינו כלום, עוד הקשה קטנים היאך נאמנים דהא בפ"ב דכתובות (כ"ח א') במתני' דאלו נאמנים בגודלם מה שראו בקטנותם ובגמרא העלו מינה דקטן אינו נאמן בקטנותו להעיד אפי' באיסורין דרבנן כגון בית הפרס ותחומין, וגם בההיא דעירובין לא הזכירו קטן, ותירץ דהכא בדבר שבידם לעשות דכיון דבדיקה דרבנן מהימן אע"ג דאיכא טירחא, ולענין איסורא דאורייתא נאמן בדבר שבידו בדבר שאין בו טירחא כשיש בו דעת כדאמרינן התם קטן היודע לשמור את ידיו אוכלין על ידיו טהורות כדאיתא במסכת סוכה (מ"ב א'), ושם פירשתי בס"ד, עכ"ל ז"ל.

מאירי:.....ולפי דרכך למדת שהעבדים והקטני' והנשים כשרים לבדוק את החמץ ובקטן מיהא דוקא בשיש לו דעת לבדוק שמא מתוך מה שכתבנו אתה גומר את הדין שכל שהיא מן התורה אין נאמנין עליו לא אשה ולא עבד ולא קטן שהרי לא אמרו כאן אלא הימנינהו רבנן בדרבנן ומ"מ צריך שתדע שאין הדבר מוחלט לומר כך אלא שיש מחלוקת בזה בין המפרשים ויש מהם נוטים לדעת זה עד שכתבו על ידי מעשה שאין סומכין על הנשים בדבר שהוחזק בו איסור תורה ומעתה אין נאמנות על ניקור בשר מן החלב ומן הגיד וכן בתקון הטבל וכמו שאמרו במסכת כתובות ע"ב ב' אלו יוצאות שלא בכתובה מאכילתו שאינו מעושר ושאינה קוצה לו חלה ומשמשתו נדה והקשו במעשר וחלה אי דידע נפרוש אי דלא ידע מנא ידע ובמשמשתו נדה הוא מקשה אי דידע נפרוש אי דלא ידע נסמוך עלה דאמר רב יהודה מנין לנדה שסופרת לעצמה שנאמר וספרה לה אלמא דוקא בנדה הוא שסומך עליה משום דכתיב וספרה לה הא בשאר איסורין לא ומה שסומכין עליהן בבדיקת תולעים שבירקות הוא מפני שלא הוחזק בו איסור:

ויש נוטים לדעת אחרת לומר שבעבדים וקטנים הדין כן אבל נשים אף באיסור תורה נאמנות ולא הוצרכו לומר כאן הימנינהו רבנן בדרבנן אלא מפני עבדים וקטנים הא נשים נאמנות אף בשל תורה וממקום שבאו ר"ל אותה שבכתובות שהם מפרשים אף במעשר וחלה אי דלא ידע מנא ידע כלומר ויסמוך עליה ועוד שמאחר שהוא אומר מאכילתו שאינו מעושר אלמא שברשות היה סומך עליה ושראוי היה לו להאמין בה שאם לא כן מה טעם להפסד כתובתה והא איהו דאפסיד שלא היה לו לסמוך עליה ומה שהשיב שם מנא ידע עולה הוא לטעם אהד עם מה שאמר בנדה לסמוך עלה אלא שגלהו בהדיא בנדה מטעם וספרה לה והילכך נאמנת היא אף באיסור תורה בכל מקום שעד אחד נאמן בו וזהו באיסורין בכל מה שלא הוחזק בו איסור אבל כל שהוחזק בו איסור ואין בידו לתקנו אף עד אין נאמן בו כמו שיתבאר במס' יבמות פרק האשה רבה הא בכל שעד אחד נאמן בו אשה נאמנת בו ... כגון עדות אשה שמת בעלה ושבויה שלא נטמאת ובשחיטה ואף על פי שהוהזק בה איסור הואיל

ובידה לתקן ולא הוצרכו בנדה לטעם וספרה לה אלא מתוך שדמיה מצויים איתחזק איסורא הוא ואין בידה ...

ויש כאן דעת שלישית לצרף עמהם את העבדים ממה שראו בשחיטה שאף עבדים כנשים ואף הם פירשו שמה שהוצרכו לומר כאן הימנינהו רבנן בדרבנן אף מתורת נשים ועבדים כן ומפני שיש בבדיקת חמץ טורח יתר בבדיקת וחורים וסדקים ושהדבר קרוב לטעות ולומר חמץ בחורין וסדקין מהיכא ומתוך כך אלמלא שבדיקתו מדרבנן לא היינו סומכין עליהם ....הא כל שאין שם טורח יתר או יש שם טורח יתר אלא שאין מצויות לטעות בו הרבה והאיסור נודע להם בוודאי אף בשל תורה נשים ועבדים נאמנים ומ"מ קטנים מיהא באיסור תורה לדברי הכל אין סומכין עליו:

ובתלמוד המערב אמרו על סוגיא זו לית כאן נשים מתוך שהן עצלניות בודקות כל שהן ועקר הפירוש בו לית כאן נשים כלומר לא הוצרכנו להכשיר בדיקתן מטעם זה שמתוך שהם עצלניות בודקות כל שהן ר"ל עושות מלאכתן במתון ואינן טרודות בעסקים אחרים ובודקות כל שהן ר"ל בכל כחן יפה יפה על דרך מה שאמרו ג"כ למה לאור הנר מפני שהנר בודק כל שהוא וי"מ אותו בהפך ואין דבריהן כלום וכן יש גורסין כאן דאמרו בדיק ליה מאן דהו ואין גורסין בדיקיניה ומפרשין שכל לענין מעשה עצמן נאמנין אבל לענין עדות כל שהוחזק בו איסור תורה לא היו נאמנות ולענין בדיקה לא היינו מאמינים בהם אלמלא שהבדיקה מדרבנן ואף על פי שגדולי המפרשים כתבוה אין הדברים נראין

חידושי הרמב"ן מסכת יבמות דף פח עמוד א
מי דמי התם לא איתחזק איסורא הכא איתחזק איסורא דאשת איש והוי דבר שבערוה וכו', ...ואף על פי שצריכה תלמוד דמשמע בעלמא דעד אחד נאמן באיסורין אפילו בדאיתחזק איסורא, אלא הכא משום דלא פשיטא לי' מדאורייתא מנא לן, ואיכא נמי למיפרך בדבר שבערוה מנא לן, מש"ה רהיט ר' זירא לתרוצי מתני' ... וא"ת ותיפשוט לי' מנדה דאמר רחמנא וספרה לה לעצמה ואף על פי שהוחזקה נדה נאמנת לומר טבלתי ושמא אין בידה לתקן עכשיו, איכא למימר היא עצמה שאני דרחמנא הימנה מאחר שהוא מעשה של עצמה מתוך שנאמנת לעצמה ועושה מעשה בכך נאמנת אפילו לבעלה, ועוד דהתם לטבילה קיימא ואף על פי שהיום נדה, למחר פוסקת ומונה וטובלת, אבל באשת איש שמא לא תצא מאיסורה לעולם, וכן הקדש וקונמות, וכן טבל ברשות אחר הוחזק איסור ולא יבא לכלל היתר לעולם.

ותמיהא לי למאי דקאמרינן השתא היכא דאיתחזק איסורא לא מהימן אלא מעתה מצא תרנגולת שחוטה בשוק או באשפה ובא ישראל ואמר כשרה היא שבפני נשחטה מי לא מהימן ואף על פי שהוחזקה באיסור שבהמה בחיי' בחזקת איסור עומדת, והרי אם נבלה היא אין בידו לתקן, ואפילו בשל עצמו לא יהא נאמן אלא בשוחט לעצמו או בשראוהו שוחט, א"נ בכל סתם בשר שחזקה הוא שחט, ובידו לתקן הוה, אף על פי שאם נתנבלה בידו עכשיו אין בידו, אבל במוצא במקום שיש לחוש לנבילה ולשחיטת נכרי אינו נאמן, אלא סוגיא זו שאלות בעלמא נינהו מדאורייתא מנ"ל, ולעולם עד אחד נאמן בכל איסורין.

ספרי דברים פרשת שופטים פיסקא קצ
ועמדו, מצוה בנדונים שיעמדו. שני האנשים, אין לי אלא בזמן שהם שני אנשים איש עם אשה ואשה עם איש שתי נשים זו עם זו מנין תלמוד לומר אשר להם הריב מכל מקום, יכול אף אשה תהא כשירה לעדות נאמר כאן שני ונאמר להלן +דברים יט טו+ שני מה שני האמור כאן אנשים ולא נשים אף שני האמור להלן אנשים ולא נשים.

רמב"ם הלכות עדות פרק ט הלכה ב
נשים פסולות לעדות ב מן התורה שנאמר על פי שנים עדים לשון זכר ולא לשון נקבה. **כסף משנה:** הנשים פסולות לעדות וכו'. בפרק שבועת העדות (דף ל') אמרינן ועמדו שני האנשים בעדים הכתוב מדבר כלומר ללמד שאין עדות בנשים ובסיפרי ועמדו שני האנשים נאמר כאן שני ונאמר בעדות על פי שנים עדים מה כאן אנשים אף להלן אנשים מכאן שאין האשה כשרה להעיד. ואיני יודע למה הניח רבינו מלכתוב ראיה זו. והראיה שהביא אינה נוחה לי שהרי כל התורה בלשון זכר נאמרה:

ספר החינוך מצוה קכב
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנשים, שאין הנשים בתורת עדות לקלות דעתן.

תרומת הדשן סימן שנג

שאלה: לאה ורחל חולקין בשביל מקומות בבהכ"נ של נשים, והביאה לאה שתי נשים שהמקומות שלה הן, ורחל הביאה איש א' מעיד שהמקומות שלה הן, איזה עדות עדיפא טפי דשתי נשים או של איש אחד?

תשובה: יראה דהאי דינא בחזקת המקומות תליא מילתא כמו שאבאר, אם מוחזקת לאה בהני מקומות ורחל אתית לאפוקי מינה אין לאה צריכה אפילו שבועה להכחיש העד של רחל. ואף על גב דרוב גאונים פסקו דנשבעים שבועה דרבנן אפי' על הקרקעות, הכא הואיל ואית לה ללאה שתי נשים מעידות כדבריה פטורה. ואף על גב דבעלמא אין עדות אשה כלום, בנדון זה דאינהו רגילי למידק טפי מאנשים מהימנינן להו שפיר. וכן מצאתי הועתק מפסקי גדול דנאמנות הנשים להעיד לאלמנה אלו הבגדים לבשה בהן בחיי הבעל, משום דאין האנשים רגילין להסתכל בבגדי הנשים, והביא ראיה מהא דאמרי' ג' נאמנים על הבכור חיה לאלתר. הא קמן דבמילי דלא רגילי האנשים למידע מהמנינן לנשים, אפי' לאפוקי ממונא כי התם בבגדי אלמנה. ונראה דבמקומות בהכ"נ של הנשים נמי אין האנשים רגילים לידע איזה מקומה של אשה זו ואיזו של זו.

שולחן ערוך חושן משפט הלכות עדות סימן לה סעיף יד
יז) {כח} כא"] ח') אשה, פסולה. כו] וטומטום ט ואנדרוגינוס, פסולים מספק. {כט} וכל מי שהוא ספק כשר ספק פסול, הרי הוא פסול. הגה: כז] וכל אלו הפסולים, פסולים יח) כב"] אפילו במקום ט') דלא שכיחא אנשים כשרים להעיד (הרשב"א בתשובה והרמב"ם בפ"ח מה' נזקי ממון וכ"כ הב"י), יט) {ל} כג"] וכל זה מדינא, אבל י"א <ט> דתקנת קדמונים הוא כח] דבמקום שאין אנשים רגילים להיות, י כ) <י> כד"] כגון בב"ה של נשים או בשאר דבר אקראי שאשה רגילה ולא אנשים, כגון לומר שבגדים אלו לבשה אשה פלונית והן שלה, ואין רגילים אנשים לדקדק בזה, נשים נאמנות (ת"ה סי' שנ"ג ואגודה פ' י' יוחסין). ולכן יש מי שכתב <יא> דאפילו אשה יחידה, יא כה"] או קרוב או קטן, נאמנים בענין הכאה ובזיון ת"ח או שאר קטטות ומסירות, לפי שאין דרך להזמין עדים כשרים לזה, ואין פנאי להזמין (מהרי"ק שורש קע"ט ומהר"ם מריזבורג וכלבו סי' קט"ז). כא) {לא} כו"] והוא שהתובע טוען ברי (מהרי"ק שורש כ"ג /צ"ג/)

רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ב הלכה י
הניח תשעה צבורין ח של מצה ואחד של חמץ ובא עכבר ונטל ולא ידענו אם חמץ אם מצה נטל ונכנס לבית בדוק צריך לבדוק שכל הקבוע כמחצה על מחצה. +/השגת הראב"ד/ הניח תשעה ציבורין של מצה ואחד של חמץ ובא עכבר וכו' צריך לבדוק שכל קבוע כמחצה על מחצה. א"א לא מיחוורא הא מילתא אלא לענין בטול אבל לענין בדיקה ספיקא דרבנן הוא.+

מגיד משנה הלכות חמץ ומצה פרק ב הלכה י

וכתב הרא"ה ז"ל שהטעם דאע"ג דספיקא דרבנן היא כיון שבדיקת חמץ תחילתה על הספק החמירו בספקה יותר משאר ספיקות של דבריה' וכן עיקר:

ג. רמב"ם על עד אחד

רמב"ם הלכות עדות פרק ה
הלכה א אין חותכין דין מן הדינין על פי עד אחד לא דיני ממונות ולא דיני נפשות, שנאמר לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת ומפי השמועה למדנו שקם הוא לשבועה כמו שביארנו בהלכות טוען.

הלכה ב בשני מקומות האמינה תורה עד אחד, בסוטה שלא תשתה מי מרים ובעגלה ערופה שלא תערף כמו שביארנו, וכן מדבריהן בעדות אשה שיעיד לה שמת בעלה.

הלכה ג וכל מקום שעד אחד מועיל אשה ופסול כמו כן מעידים, חוץ מעד אחד של שבועה שאין מחייבין שבועה אלא בעדות כשר הראוי להצטרף עם אחר ויתחייב זה הנשבע ממון על פיו, על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים לעשות שלשה כשנים מה שנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול בטל העדות אף שלשה והוא הדין למאה נמצא אחד מהן קרוב או פסול בטלה העדות בין בדיני ממונות בין בדיני נפשות.

קדושת יום טוב הלכות עדות פרק ה ב
[ב] בשני מקומות האמינה תורה עד אחד וגו' ויש להעיר בדברי הרמב"ם למה לא מנה נמי דעד אחד נאמן באיסורין

רמב"ם הלכות טוען ונטען פרק א הלכה א

הטוען את חבירו במטלטלין והודה לו במקצת הרי זה משלם מה שהודה בו ונשבע על השאר מן התורה שנאמר אשר יאמר כי הוא זה, וכן אם כפר בכל ואומר לא היו דברים מעולם ועד אחד מעיד [שהוא חייב לו] הרי זה נשבע מן התורה, ומפי השמועה למדו שכל מקום ששנים מחייבין אותו ממון אחד מחייבו שבועה, וכן למדו מפי השמועה שעד אחד לכל עון ולכל חטאת אינו קם אבל קם הוא לשבועה.

הגהות מיימוניות שם
[ג] אומר ר"ת כי היכי דעד אחד מחייבו שבועה ה"נ פוטרו משבועה דאם אמר מנה לי בידך והלה אומר פרעתיך בפני פלוני פטור משבועה וליתא דבירושלמי אמר אימא ש"ח חייב בשבועה בזמן דליכא עדים אבל איכא עדים דלא פשע פטור אף משבועה משמע אבל בעד אחד חייב שבועה עכ"ל ס"ה וכן מורי רבינו מאיר פוסק תמיד כר"ת ועיין בסימן ז' ובסימן ס"א:

רמב"ם הלכות סנהדרין פרק טז הלכה ו
אינו צריך שני עדים למלקות אלא בשעת מעשה אבל האיסור עצמו בעד אחד יוחזק, כיצד אמר עד אחד חלב כליות הוא זה, כלאי הכרם הם פירות אלו, גרושה או זונה אשה זו, ואכל או בעל בעדים אחר שהתרה בו, הרי זה לוקה אף על פי שעיקר האיסור בעד אחד, במה דברים אמורים שלא הכחיש העד בעת שקבע האיסור, אבל אם אמר אינו חלב זה, וזו אינה גרושה, ואכל או בעל אחר שהכחיש, אינו לוקה עד שיקבעו האיסור שני עדים.

קצות החושן סימן לח ס"ק ד
(ד) יראה לי דשנים שהעידו באחד שנתנסך יינו והוזמו חייבין העדים לשלם דמי היין ככל תורת עדים זוממים, ואף על גב דבקרא כתיב (דברים יט, יט) כאשר זמם לעשות לאחיו והני אין מחייבין אותו כלל אלא על היין הוא דמעידין. וראיה מפרק קמא דסנהדרין (י, א) פלוני רבע שורו של פלוני נהרגין ומשלמין דמי שור לבעלים, אלמא אף דמסהדי על השור ולא על בעל השור אפילו הכי משלמין דמי השור.

נתיבות המשפט באורים סימן לח ס"ק ב
ועיין בספר קצות החושן [סק"ד] שכתב, דעדים שהעידו שנתנסך יינו של ראובן והוזמו, דחייבין לשלם מכאשר זמם. והביא ראיה מסנהדרין י' [ע"א] בפלוני רבע שורו של פלוני והוזמו, דחייבין לשלם דמי שור לבעלים וכו'. ולפי עניות דעתי לא דמי, דלא שייך כאשר זמם רק בדבר שצריך עדות בבית דין, כגון הריגת שור, אבל באיסורין, אפילו במקום דצריך שני עדים, מכל מקום לא צריך הגדה בבית דין, כמו שכתבתי לעיל בסימן כ"ח [ביאורים סק"ז], ובספר חוות דעת סימן צ"ח [ביאורים סק"א], ע"ש, ובדבר שאין צריך עדות בבית דין, לא חידשה התורה דין דכאשר זמם